

INKARO EFEKTO PASIREIŠKIMAS SKIRIANT LAISVĖS ATĖMIMO BAUSMĘ

Dovilė Petkevičiūtė-Barysienė¹, Gintautas Valickas

Vilniaus universitetas, Lietuva

Viktoras Justickis

Mykolo Romerio universitetas, Lietuva

Santrauka. Mokslinė problema. Remiantis atliktais inkaro efekto tyrimų rezultatais tvirtinama, kad teisėjų sprendimai, kokios trukmės laisvės atėmimo bausmę skirti, gali būti priimami šališkai dėl visiems žmonėms būdingų mąstymo ypatumų, o ne dėl korupcijos ar piktavališkumo. Tačiau per beveik 4 dešimtmečius trukusius inkaro efekto tyrimus, mažai dėmesio kreipta į inkaro poveikį skiriant laisvės atėmimo bausmę. Kadangi laisvės atėmimo bausmės skyrimas reikšmingas tiek kaltinamajam, tiek kitiems asmenims, tiek visai visuomenei, svarstoma apie inkaro efekto tyrimų pritaikomumą realiems bausmės skyrimo sprendimams. Straipsnio *tikslas* – pristatyti inkaro efektų tyrimų rezultatus, svarbius skiriant laisvės atėmimo bausmę, atskleisti jų privalumus ir trūkumus bei pasiūlyti naujas tyrimų kryptis. Tyrimo *metodu* pasirinkta mokslinės literatūros apžvalga ir analizė. *Rezultatai.* Viena vertus, tyrimai rodo galimą kelių inkarų tipų (atsitiktinių ir aplinkos pasiūlytų), teisėjų nuotaikos bei jų turimos patirties įtaką inkaro efektui skiriant laisvės atėmimo bausmę. Kita vertus, išryškėja tyrimų ribotumai: keli inkarai, veikiantys tą patį sprendimą, buvo tirti atskirai; nepaisyta su inkaru pateikiamos informacijos (pvz., advokato baigiamosios kalbos); tyrimams naudota tik standartinė inkaro efekto tyrimo procedūra; netirta, kaip išsamiai analizuojamas pateiktas inkaras bei inkarą pateikiančio asmens įtaka. *Išvados.* Nurodomos tolesnių tyrimų perspektyvos: ištirti kelių inkarų tipų sąveiką, prokuroro ir advokato baigiamųjų kalbų ir jų sąveikos poveikį, palyginti standartinę ir bazinę procedūrą tiriamų atsitiktinių inkarų efektus, ištirti inkaro detalizavimo bei inkarą pateikiančio asmens socialinio statuso įtaką inkaro efekto pasireiškimui skiriant laisvės atėmimo bausmę.

Pagrindiniai žodžiai: inkaro efektas, sprendimo priėmimas, laisvės atėmimo bausmės skyrimas.

¹ Adresas susirašinėjimui: Universiteto g. 9/1, LT-01513, Vilnius, tel. +370 5 266 76 05, el. paštas: dovile.petk@gmail.com.

INKARO EFEKTO PASIREIŠKIMAS SKIRIANT LAISVĖS ATĖMIMO BAUSMĘ

Paskirdamas bausmę, teisėjas užbaigia baudžiamąjį procesą baudžiamojoje byloje. Laisvės atėmimo bausmės paskyrimas visų pirma yra svarbus kaltinamajam, bet kartu jis gali būti ne mažiau svarbus jo artimiesiems, aukai, bendruomenei ar net visai visuomenei. Sprendimą, kokios trukmės laisvės atėmimo bausmę paskirti teisiamajam, dažniausiai reikia priimti neapibrėžtumo sąlygomis – nežinia, ar paskirta bausmė bus pasiekti visi įstatyme nurodyti bausmės tikslai (žr. Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 41 str.). Pavyzdžiui, sunku prognozuoti, ar atlikęs paskirtą bausmę asmuo toliau laikysis įstatymų ir pan. Ši neapibrėžta bausmės skyrimo situacija atveria galimybes inkaro efektui pasireikšti.

Mokslinė problema. Remiantis atliktais inkaro efekto tyrimų rezultatais tvirtinama, kad teisėjų sprendimai, kokios trukmės laisvės atėmimo bausmę skirti, gali būti priimami šališkai dėl visiems žmonėms būdingų mąstymo ypatumų, o ne dėl korupcijos ar piktavališkumo. Tačiau nors inkaro efektas tyrinėjimas jau beveik keturis dešimtmečius, inkaro poveikiui skiriant laisvės atėmimo bausmę kol kas teikiama mažai dėmesio, nors tokių tyrimų pritaikomumas realiems bausmės skyrimo sprendimams ypač aktualus dėl galimų bausmės taikymo padarinių.

Šio straipsnio **tikslas** – pristatyti inkaro efektų tyrimų rezultatus, svarbius skiriant laisvės atėmimo bausmę, atskleisti jų privalumus ir trūkumus bei pasiūlyti naujas tyrimų kryptis. Tyrimo **metodu** pasirinkta literatūros analizė. Vykdyta naujausių straipsnių paieška *EBSCO*, *JSTOR*, *Science Direct (SciVerse)*, *Sage Publications: Sage Journals Online*, *Wiley Online Library* duomenų bazėse. Peržiūrėta apie 200 straipsnių, skirtų inkaro efekto tyrimams, ir tik keturiuose iš jų buvo nagrinėtas inkaro efekto pasireiškimas skiriant laisvės atėmimo bausmę. Iškeltam tikslui pasiekti analizuojami ir kitose sprendimo priėmimo srityse atlikti inkaro efekto tyrimai, kuriuos galima pritaikyti laisvės atėmimo bausmės skyrimo situacijai.

Pirmiausia pristatoma inkaro efekto samprata ir paaiškinamas jo veikimas. Kadangi atliekant inkaro efekto tyrimus dažniausiai taikoma eksperimentinė strategija, todėl toliau aptariami pagrindinių nepriklausomų eksperimento kintamųjų – inkarų – tipai; be to, šalutiniai ir tarpiniai

kintamieji, galintys paveikti inkaro efekto pasireiškimą, taip pat inkaro efekto tyrimo procedūros. Galiausiai analizuojama eksperimentinė inkaro efekto tyrimų strategija ir galimybės išvengti inkaro efekto pasireiškimo teismo salėje.

INKARO EFEKTO SAMPRATA

Priimant sprendimus, kai trūksta informacijos ar reikia spręsti apie ateitį, dažnai pasinaudojama koku nors atskaitos tašku, prie kurio priderinamas galutinis atsakymas (Tversky, Kahneman, 1974). Atskaitos taškas, kuriuo pasinaudojama vertinant, vadinamas inkaru. Inkarai gali būti visiškai atsitiktiniai, aplinkos pasiūlyti, intuityviai sugeneruoti ir kt. (žr. Epley, Gilovich, 2010). Inkaro efektu vadinamas inkaro poveikis vertinimui neapibrėžtoje situacijoje: skirtingi inkarai lemia skirtingus vertinimus (Tversky, Kahneman, 1974). Pasiremti koku nors atskaitos tašku situacijose, kai teisingo atsakymo nėra arba jis nežinomas, gali būti naudinga, tačiau kai kada sprendimai tampa šališki – nepagrįstai priklausomi nuo pateikto atskaitos taško. Tai puikiai iliustruoja B. Englich ir jos kolegų (2006) atliktas eksperimentas. Dalis tyrimo dalyvių (teisėjai ir prokurorai), susipažinę su visa reikiama bylos medžiaga, turėjo įsivaizduoti sulaukę skambučio iš žurnalisto, kuris klausė, ar ginamajai paskirta laisvės atėmimo bausmė viršys 1 metus, ar bus mažesnė (šiuo atveju inkaras buvo skaičius – paminėta vienu metų bausmė). Kitai tyrimo dalyvių grupei „paskambinęs“ žurnalistas teiravosi dėl galimos 3 metų laisvės atėmimo bausmės (šiuo atveju inkaras – paminėta trejų metų bausmė). Toliau teisėjai ir prokurorai turėjo apsvarstyti žurnalisto bausmės siūlymą (tyrėjai klausė, ką jie pasakytų savo kolegai – ar žurnalisto siūlymas buvo tinkamas, per mažas ar per didelis). Gauti rezultatai parodė, jog tyrimo dalyvių sprendimus, nepaisant jų turimos patirties ir kompetencijos, paveikė pateiktas inkaras: tie, kuriems buvo paminėta 3 metų bausmė, paskyrė vidutiniškai 33,38 mėn. trukmės laisvės atėmimo bausmę, o gavusieji 1 metų inkarą – 25,43 mėn. bausmę (šis skirtumas statistiškai reikšmingas – $p < 0,02$) (Englich, Mussweiler, Strack, 2006).

Per kitą eksperimentą teisininkai metė lošimo kauliukus, atitikusius prokuroro siūlomoms lygtinio nuteisimo (angl. *probation*) bausmės trukmę mėnesiais. Kauliukai buvo suderinti taip, kad pusė tyrimo dalyvių nuolat

išridendavo skaičių 3, kita pusė – 6. Gavusieji inkarą 3, „skyrė“ vidutiniškai 5,28 mėn. lygtinio atleidimo bausmę, o gavusieji inkarą 6 – 7,81 mėn. (skirtumas statistiškai reikšmingas – $p < 0,01$) (Englich et al., 2006). Šiais tyrimais parodyta, kad inkaro poveikis gali lemti šališkumą – nepagrįstą priklausomybę nuo inkaro. Kadangi teisėjų sprendimų neturėtų paveikti atsitiktiniai ir sprendimui nesvarbūs atskaitos taškai, tokie tyrimų rezultatai skatina gilintis, kokie psichologiniai mechanizmai lemia inkaro efekto pasireiškimą.

INKARO EFEKTO AIŠKINIMO BŪDAI

Šiuo metu dominuojanti **selektyvaus prieinamumo teorija** (angl. *selective accessibility*) (Mussweiler, Strack, 1999) grindžiama dviem hipotezėmis – selektyvumo ir prieinamumo (angl. *selectivity, accessibility*) (Mussweiler, Strack, 1999; Strack, Mussweiler, 1997). Pirmuoju atveju manoma, kad galutinis sprendimas (laisvės atėmimo bausmės trukmė) yra tapatus inkarui, – pavyzdžiui, žurnalisto pasiūlytai bausmės trukmei, – ir ieškoma tai patvirtinančios informacijos (selektyvumo hipotezė) (Englich et al., 2006; Mussweiler, Strack, 1999; Strack, Mussweiler, 1997). Taip yra todėl, kad žmonės dažniausiai tikrina savo išsikeltas hipotezes atsižvelgdami į tą informaciją, kuri daugiau ar mažiau patvirtina jų spėjimus (Klayman, Ha, 1987). Antruoju atveju manoma, kad atgamintoji informacija yra lengviausiai prieinama, todėl ji ir panaudojama sprendimui priimti (prieinamumo hipotezė) (Mussweiler, Strack, 1999).

Naujausio inkaro efekto aiškinimo būdo – **detalizavimo** (angl. *elaboration*) teorijos atstovai (Blankenship, Wegener, Petty, Detweiler-Bedell, Macy, 2008; Wegener, Petty, Blankenship, Detweiler-Bedell, 2010) tikina, kad inkarai paveikia sprendimus priklausomai nuo jų detalizavimo: žmonės palygina išgirstą (perskaitytą ar pan.) teiginį su jau turimomis žiniomis ir panaudoja jas tam, kad atrastų tinkamiausią teiginio interpretaciją – savąjį teiginio supratimo variantą (Wegener et al., 2010). Pagrindinis detalizavimo teorijos indėlis į inkaro efekto tyrimų sritį yra skirtis tarp dviejų inkaro efekto pasireiškimų atvejų – mažo ir didelio detalizavimo; į inkaro efekto tyrimus įtraukti ir nauji svarbūs kintamieji – kognityvinės apkrovos (angl. *cognitive load*) bei inkaro šaltinio patikimumas (angl. *source credibility*) (Russo, 2010). Kartu reikia pažymėti, kad

ši teorija susilaukė ne tik tolesnių plėtojimų, bet ir kritikos reikalaujant išaiškinti esmines sąvokas (pvz., Epley, Gilovich, 2010; Frederick, Kahneman, Mochon, 2010).

Nors selektyvaus prieinamumo teorija, palyginti su detalizavimo, yra labiau empiriškai pagrįsta, ji tik iš dalies paaiškina inkaro efektus. Kita vertus, detalizavimo teorija naudinga bandant suprasti, kokiomis aplinkybėmis pasireiškia inkaro efektas, kokie veiksniai daro jam poveikį. Vis dėlto paaiškinti, kaip pasireiškia inkaro efektas, daugiau gali selektyvaus prieinamumo teorija.

INKARŲ TIPAI

Išanalizavus sukauptus empirinius duomenis, išskirti keli inkaro tipai (Epley, Gilovich, 2010): intuityvios apytikrės reikšmės (angl. *intuitive approximations*), blogiausio ir geriausio atvejo scenarijai (angl. *best- and worst-case scenarios*), atsitiktiniai inkarai (angl. *incidental anchors*), aplinkos pasiūlyti inkarai (angl. *environmental suggestions*), objektų dydžio parengties inkarai (angl. *magnitude priming*). Tačiau ne visi inkarų tipai yra vienodai ištirti, be to, tikėtina, kad ne visi gali būti taikomi tyrinėjant laisvės atėmimo bausmės skyrimą. Toliau aptarsime tuos inkarų tipus ir jų sukeltus efektus, kurių pasireiškimas labiausiai tikėtinas teisėjams priimant sprendimus.

Atsitiktiniais inkarais vadinami sprendimui priimti nesvarbūs skaičiai (pvz., namo ar autobuso maršruto numeris, pašto kodas), kurie iš esmės neturėtų paveikti nutarties. Vis dėlto nustatyta, kad sprendimus gali paveikti net prieš tyrimo dalyvių akis išsuktas laimės rato skaičius (Tversky, Kahneman, 1974), prie kavinės pavadinimo nurodyti skaičiai, telefono aparato modelio numeris (Critcher, Gilovich, 2008) arba reklamoje paminėtas skaičius (Wansink, Kent, Hoch, 1998). Kaip minėta, atsitiktinis inkaras padarė poveikį ir teisėjų bei prokurorų sprendimui dėl galimos laisvės atėmimo bausmės trukmės (Enlich et al., 2006).

Viena vertus, teigiama, kad atsitiktinių inkaro efektų pasireikimą gali paaiškinti selektyvaus prieinamumo teorija (Englich et al., 2006). Pavyzdžiui, kai žurnalistas klausia, ar kaltinamajai bus paskirta 3 metų laisvės atėmimo bausmė, šis inkaras (palyginti su 1 metų bausme, pateikta kitai tiriamųjų grupei) skatina įvertinti tas bylos aplinkybes, dėl kurių

kaltinamoji galėtų būti nubausta griežčiau, ir taip „pakoreguoja“ teisėjo sprendimą žurnalisto pasiūlyta kryptimi. Kita vertus, natūralu manyti, kad priimant sprendimą atsitiktiniams inkarams nėra skiriama daug dėmesio, nes žmogus iš pat pradžių žino, kad jie nėra svarbūs (Epley, Gilovich, 2010). Tokiu atveju atsitiktinių inkarų sukeliamus efektus turėtų lemti taikomas mažas detalizavimas (priešingai nei postuluoja selektyvaus prieinamumo teorijos šalininkai).

Manoma, kad atsitiktinio tipo inkarų poveikis sprendimui gali prilygti toliau aptariamų aplinkos pasiūlytų inkarų poveikiui (Englich et al., 2006) – t. y. tikima jų svarba priimant sprendimą. Mūsų manymu, atsitiktinių inkarų poveikį priimant sprendimą dėl laisvės atėmimo bausmės dydžio reikėtų vertinti atsižvelgiant į keletą veiksnių. Pirma, teisėjas gali dažniau sulaukti žurnalistų dėmesio dėl visuomenėje didelį atgarsį sukėlusių bylų nei dėl nereikšmingų, o tai leidžia manyti, kad toks atsitiktinis inkaras kaip žurnalisto skambutis gali būti gana retas. Antra, tirti tik keli atsitiktinio tipo inkarai (pvz., lošimo kauliukų metimas ir žurnalisto skambutis), ir nėra žinomas kitų atsitiktinių inkarų (pvz., tokių kaip aukštesnio rango teisėjo nuomonė) poveikis priimamam laisvės atėmimo bausmės skyrimo sprendimui. Kitaip tariant, į ateities tyrimus reikėtų įtraukti šaltinio patikimumo (angl. *source credibility*) kintamąjį, nes galima tikėtis, kad aukštesnio rango teisėjo nuomonė padarys didesnį poveikį sprendimui negu nepažįstamo žurnalisto. Trečia, atsitiktinio ir aplinkos pasiūlyto inkarų poveikis tirtas atskirais eksperimentais, tačiau tikėtina, kad kelių tipų inkarai gali pasireikšti vienu metu, todėl reikia ištirti kelių tipų inkarų sąveikos poveikį priimamam sprendimui.

Aplinkos pasiūlytais vadinami nuolat aplinkoje pasitaikantys inkarai, kurie būna svarbūs priimant sprendimą. Pavyzdžiui, teisėjui aplinkos pasiūlyti inkarai – tai prokuroro ir advokato bausmės siūlymai. Teisės taikymo praktikoje labiausiai ištirti būtent aplinkos pasiūlyti inkarai (Englich, Mussweiler, Strack, 2005; Englich et al., 2006; Englich, Mussweiler, 2001). Atliktų eksperimentų rezultatai rodo, kad laisvės atėmimo bausmės skyrimui labai svarbus prokuroro bausmės siūlymas. Pavyzdžiui, teisėjai, gavę identiškas bylas ir kitą medžiagą, paskyrė dešimčia mėnesių besiskiriančią laisvės atėmimo bausmę remdamiesi prokuroro pateiktu bausmės siūlymu (Englich, Mussweiler, 2001). Tačiau kito eksperimento dalyviams pasakius, kad prokuroro vaidmenį atliko informatikos studentas, inkaro efektas vis tiek pasireiškė. Be to, patyrę teisėjai (vidutiniškai turintys

15,4 metų darbo patirtį) buvo paveikti inkaro, kurį vertino kaip nesvarbų sprendimui, – labai panašiai, kaip ir patirties neturintys paskutinio teisės studijų kurso studentai (Englich, Mussweiler, 2001).

Dar daugiau, tyrimų rezultatai rodo, kad advokatas savo bausmės siūlymą parenka priklausomai nuo prokuroro (Englich et al., 2005; Englich, Mussweiler, 2001). Kitaip tariant, advokatui prokuroro pasiūlymas veikia kaip inkaras. Atidžiai svarstydamas prokuroro siūlomą laisvės atėmimo bausmę, advokatas tikrina prielaidą, kad prokuroras yra teisus, ieško tai patvirtinančios informacijos ir, pats to nežinodamas, priderina savo siūlymą prie prokuroro. Be abejo, advokatas siūlo mažesnės trukmės laisvės atėmimo bausmę, tačiau jo siūlymas, nepaisant svarstomos bylos ypatumų, yra priklausomas nuo prokuroro bausmės siūlymo.

Svarbu pastebėti, kad kaltinamojo gynybos siūlymo priderinimas prie prokuroro siūlymo nebuvo nei pasirinkta, nei rekomenduojama sprendimo priėmimo strategija – tai nesąmoningas procesas (Englich, 2006). Kai kurie autoriai bandė išsiaiškinti, ar advokato bausmės siūlymo derinimas prie prokuroro siūlymo yra tipiška, dažnai pasitaikanti gynybos strategija teisme (Englich et al., 2005). Tačiau nė vienas iš apklaustų 42 teisininkų profesionalų, remdamiesi savo darbo teisme patirtimi, nepaminėjo, kad tai yra tipiška gynybos strategija (Englich et al., 2005).

Išties nėra keista, kad prokuroro bausmės siūlymas veikia teisėjo priimamą sprendimą. Tikėtina, kad prokuroras, palyginti su teisėju, gali būti labiau įsigilinęs į bylą, todėl teisėjas prokuroro bausmės siūlymą suprantą kaip vertingą informaciją ir noriai įtraukia ją į savo sprendimą (Englich, Mussweiler, 2001). Be to, remiantis tyrimų rezultatais galima teigti: užuot efektyviai veikęs prieš prokuroro bausmės siūlymą, advokatas įtvirtina prokuroro siūlymo įtaką teisėjo sprendimui (Englich et al., 2005). Jeigu šis dėsnīgumas pasireiškia ir realiame gyvenime, praktiškai tai reiškia, kad įstatymais nustatyta baigiamųjų kalbų tvarka yra paslėpta kliūtis efektyviai gynybai. Minėtų tyrimų autoriai siūlo peržiūrėti baudžiamojo proceso reikalavimus, kadangi įstatymų leidėjas, užtikrindamas advokatui paskutinį žodį, kartu suteikia prokuroro siūlymams didesnę „svorį“ (Englich et al., 2005).

Vis dėlto minėtų eksperimentų metu tiriamiesiems nebuvo pateiktos nei advokato, nei prokuroro baigiamosios kalbos (jie gaudavo su byla susijusią medžiagą, aprašančią, koks teisės pažeidimas buvo įvykdytas, ir skaičius – inkarus). Be to, tyrimų dalyviai, įsijautę į advokato

ar teisėjo vaidmenį, savo baismės siūlymus turėjo pasakyti santykinai greitai (Englich et al., 2005; Englich, Mussweiler, 2001). Tai reiškia, kad jie neturėjo tiek laiko svarstymams, kiek turi advokatas ir prokuroras, kurie savo kalbas paprastai parengia anksčiau, nei įvyksta paskutinis teismo posėdis. Todėl ateityje būtina patikrinti advokato ir prokuroro baigiamųjų kalbų (ne tik baismės siūlymų) poveikį teisėjo sprendimui.

Kitas inkarų tipas – *intuityvūs apskaičiavimai* – generuojamas paties vertintojo, o ne pateikiamas kokio nors išorinio šaltinio (Epley, Gilovich, 2010). Žmonės, nežinodami teisingo sprendimo ar atsakymo (arba kai tokio iš viso nėra) neretai patys susigalvoja kokį nors atskaitos tašką (reikšmę), kuriuo galima remtis priimant galutinį sprendimą. Tarkim, dar prieš baigiamąsias prokuroro ir advokato kalbas teisėjas jau gali pagalvoti, apytikriai kokios trukmės laisvės atėmimo baismės nusipelno kaltinamasis.

Manoma, kad susikūrus savo inkarus neveikia hipotezių tikrinimo ir patvirtinimo mechanizmas (Furnham, Boo, 2011). Taip atsitinka todėl, kad generuodami savo inkarą vertintojai nuo pat pradžių nujaučia ar žino, jog jų inkaras klaidingas (Epley, Gilovich, 2001, 2010). Šiuo atveju susikurtu inkaru pasinaudojama kaip pradiniu atskaitos tašku, nuo kurio atspirinama galutiniam atsakymui – inkaras suprantamas kaip neteisingas, bet arti tiesos (Epley, Gilovich, 2005, 2006; Tversky, 1974; Tversky, Kahneman, 1974). Galutinis atsakymas priderinamas prie savo inkaro todėl, kad vertindami skaičius žmonės turi nuolat ieškoti palyginimų ir argumentų, kodėl galutinis atsakymas yra būtent toks, o remiantis susigalvotu inkaru tai galima padaryti greičiau ir lengviau, nei ieškant atsakymo bibliotekose, paieškos sistemose ir pan. (Epley, Gilovich, 2005). Taigi pasirinkus variantą, reikalaujantį mažiau pastangų, galutinis atsakymas nenutolsta nuo inkaro.

Priešingai nei atsitiktinių ir aplinkos pasiūlytų inkarų, intuityvių apskaičiavimų įtaka laisvės atėmimo baismės skyrimui kol kas nėra tirta. Tačiau, mūsų manymu, tyrėjų dėmesio nusipelno ir intuityvūs apskaičiavimai, nes jie taip pat turėtų daryti poveikį teisėjų priimamiems sprendimams (manyti, kad teisėjas, nagrinėjantis bylą, dar prieš išklaUSDamas prokuroro ir advokato baigiamąsias kalbas, neturėtų savo nuomonės, turbūt, būtų nerealistiška).

VEIKSNIAI, TURINTYS ĮTAKOS INKARO EFEKTO PASIREIŠKIMUI

Kadangi inkaro efekto pasireiškimu priimant sprendimus įvairiose srityse jau neabejojama (Epley, Gilovich, 2010; McElroy, Dowd, 2007), pastaruoju metu imama skirti vis daugiau dėmesio tarpiniams ir šalutiniams veiksniams, kurie gali koreguoti inkaro efekto pasireiškimo laipsnį. *Visų pirma*, inkaro efekto pasireiškimui gali turėti įtakos žmogaus sukauptos **žinios ir patirtis**. Atliekamuose tyrimuose dažniausiai dalyvauja nepatyrę asmenys (pvz., studentai), todėl sunku patikėti, kad ilgametę darbo patirtį turinčių teisėjų sprendimus gali paveikti koks nors atsitiktinai išgirstas skaičius. Iš tikrųjų, patyrę profesionalai dažnai klaidingai mano esantys atsparesni įvairiems pašaliniams poveikiams, tarp jų ir inkaro efektui (Furnham, Boo, 2011). Tai patvirtina daugelio tyrimų rezultatai, liudijantys, kad inkaro efektas pasireiškia ir patyrusių profesionalų sprendimuose (Englich, 2006; Englich et al., 2005, 2006; Furnham, Boo, 2011). Tiesa, reikia pasakyti, kad profesionalų sprendimus, palyginti su nepatyrusių asmenų, inkaro efektas paveikia mažiau (Wilson, Houston, Etling, Brekke, 1996).

Pažymėtina, kad žinios ir patirtis gali skirtingai paveikti inkaro efekto pasireiškimą priklausomai nuo inkaro detalizavimo laipsnio, t. y. su užduotimi susijusios informacijos tikrinimo (angl. *scrutinizing*), atsižvelgiant į jau sukauptą informaciją (Wegener et al., 2010). Turimos žinios ir patirtis geriau panaudojami tada, kai galima ramiai apsvarstyti (niekas neskubina sprendimo, tuo pat metu nereikia spręsti kitos užduoties, atsakinėti į klausimus, galvoti apie su užduotimi nesusijusius dalykus ir pan.). Tokiais atvejais didėja tikimybė, kad inkaras bus išsamiai apsvarstytas remiantis turima informacija, t. y. pasireišk didelis detalizavimas. Kai trūksta laiko ar kas nors trukdo, inkaras suveikia kaip atsakymo užuomina, o žmogus labai mažai pasinaudoja savo turimomis žiniomis ar patirtimi, t. y. mažai detalizuoja (Blankenship et al., 2008). Tačiau inkaro efektas pasireiškia abiem atvejais: ir kai inkaro detalizavimo laipsnis žemas, ir kai aukštas (Wegener et al., 2010). Tai puikiai iliustruoja eksperimentinių tyrimų rezultatai. Pavyzdžiui, tiriamiesiems buvo pateiktas mažas arba didelis inkaras (klausta, kiek metų turėjo N. Armstrongas, skrisdamas į mėnulį, – 23 ar 48) ir bendro pobūdžio informacija, suderinama su mintimi, kad N. Armstrongas buvo jaunesnis (vyresnis), arba jai prieštaraujanti

(Blankenship et al., 2008). Taip manipuluota kognityvinėmis apkrovomis (angl. *cognitive load*): dalis tiriamųjų, spręsdami užduotį, ausinėse girdėjo raidžių sekas ir turėjo pažymėti, kurios iš jų buvo balsės, o kita dalis tiriamųjų jokių papildomų užduočių neatliko. Gauti rezultatai parodė, kad su inkaru suderinama informacija lėmė didesnius galutinius skaičius (nurodomą astronauto amžių) ir tada, kai inkaras buvo mažas, ir tada, kai jis buvo didelis (Blankenship et al., 2008). Tai reiškia, kad su inkaru suderinama informacija sustiprino inkaro įtaką priimamam sprendimui. Labai svarbu tai, jog suteikta informacija didesnę poveikį padarė papildoma veikla mažiau apkrautiems tiriamiesiems. Be to, esant nedidelei kognityvinei apkrovai inkaro efektas buvo didesnis prieš užduotį pateiktą informaciją suderinus su inkaru, negu jam prieštaraujant (Blankenship et al., 2008). Tokie rezultatai rodo, kad tyrimo dalyviai daugiau svarstė ir labiau naudojosi pateikta informacija būdami laisvesni, nei tada, kai atsakinėjant į klausimus reikėjo atlikti ir kitą užduotį. Tačiau svarbu pažymėti, kad inkaro efektas pasireiškė abiem sąlygomis.

Grįžtant prie laisvės atėmimo bausmės skyrimo, kaip ir ką tik pristatytame eksperimente, advokatas ir prokuroras savo baigiamosiose kalbose turėtų pabrėžti skirtingus bylos aspektus (pvz., advokato kalboje, priešingai nei prokuroro, turėtų būti daugiau kaltinamąjį pateisinančių ir jo baudžiamąją atsakomybę švelninančių teiginių). Bet su inkaru suderinama informacija turėtų būti pateikiama abiem atvejais. Galima manyti, kad teisėjas turėtų dėmesingai klausytis advokato ir prokuroro baigiamųjų kalbų, t. y. detaliai apdoroti jam pateiktus inkarus. Tuo remiantis galima kelti prielaidą: tiek prokuroro, tiek advokato bausmių siūlymai teisėjo sprendimui turėtų padaryti didesnę įtaką, negu atsitiktinai sutikto kolegijos nuomonė ar žurnalisto klausimas, nes tikėtina, kad abiem pastaraisiais atvejais teisėjas išgirstų daug mažiau su inkaru susijusios papildomos informacijos. Be to, ateities tyrimuose būtų pravartu įvertinti tai, kaip išsamiai nagrinėjamos advokato ir prokuroro baigiamosios kalbos.

Vis dėlto reikia pripažinti, kad kol kas nėra visiškai aišku, kokį vaidmenį skiriant laisvės atėmimo bausmę atlieka teisėjo turimos žinios ir patirtis. Teisėjai turi specialiųjų žinių, didesnę ar mažesnę bylų nagrinėjimo patirtį, o mokslinių tyrimų dalyviai, sprendžiantys bendrųjų žinių reikalaujančias užduotis, dažnai nėra patyrę atitinkamos srities specialistai. Todėl tikėtina, kad teisėjai, kitaip nei inkaro efekto tyrimų dalyviai, advokato bei prokuroro pasiūlytus inkarus nagrinėtų ne tik atsižvelgdami į jų

išsakytus argumentus, bet ir lygindami juos su kitais savo darbo praktikoje buvusiais panašiais atvejais.

Antra, inkaro efekto pasireiškimą gali paveikti išgyvenama **nuotaika**. Nors manoma, kad specialistai visų pirma atkreipia dėmesį į reikšmingus užduoties aspektus (Englich, Soder, 2009), nuotaika gali paveikti informacijos apdorojimo būdą, taigi ir detalizavimo laipsnį (Englich, Soder, 2009; Furnham, Boo, 2011). Sprendimo priėmimo tyrimuose prasta nuotaika paprastai siejama su išsamesniu ir labiau detalizuotu informacijos apdorojimu, mažinančiu įvairių šališkumų pasireiškimą (Bodenhausen, Gabriel, Lienberger, 2000), tačiau inkaro efektas šiuo atveju sudaro išimtį. Ilustracijai pateiksime tyrimą, kuriuo buvo tikrinta, kaip nuotaika gali paveikti laisvės atėmimo bausmės skyrimą. Tyrime dalyvavo asmenys, neseniai baigę teisės mokslus ir jau turėję pirmąją teisininko darbo patirtį, ir kitų (ne teisės) studijų programų studentai (Englich, Soder, 2009). Reikėjo paskirti bausmę parduotuvę apvogusiam veikėjui. Perskaitę bylos medžiagą, tiriamieji turėjo prisiminti ir apibūdinti liūdną arba linksmą savo gyvenimo įvykį. Tokia tyrimo schema leido priartinti eksperimento situaciją prie realybės (pvz., per pertraukas tarp bylų nagrinėjimo teisėjai gali susidurti su įvairiais įvykiais, darančiais poveikį jų nuotakai). Po to tiriamiesiems buvo pateikti inkarai – prokuroro bausmės siūlymai: vienai grupei 3 mėnesių lygtinė laisvės atėmimo bausmė (mažas inkaras), kitai grupei – 9 mėnesių (didelis inkaras). Kaip ir tikėtasi, ne teisės studijų programų studentų sprendimus inkaro efektas labiau paveikė tada, kai jie buvo liūdnos nuotaikos (Englich, Soder, 2009). Teisinių sprendimuose inkaro efektas taip pat pasireiškė, tačiau nei liūdna, nei linksma nuotaika nepaveikė jo dydžio (Englich, Soder, 2009).

Iš tikrųjų buvo tikėtasi, kad linksma nuotaika turėtų sumažinti inkaro efekto pasireiškimo dydį, kaip ir nutiko sprendimus priimant ne teisės studijų programų studentams. Bet nustebino, kad linksma nuotaika nesumažino inkaro efekto dydžio teisininkų sprendimams (Englich, Soder, 2009). Pakartotinai atlikus panašų tyrimą, ankstesni rezultatai dar kartą pasitvirtino, taip pat paaiškėjo, kad: a) ne teisės studijų programų studentai, būdami geros nuotaikos, mažiau galvojo apie inkarą, nei būdami prastai nusiteikę; b) tiriamieji teisininkai, būdami ir geros, ir blogos nuotaikos, skyrė maždaug tiek pat laiko inkarui apsvaistyti (Englich, Soder, 2009).

Trečia, inkaro efekto pasireiškimui gali būti svarbus žmogaus **socialinis statusas**. Manoma, kad aukšto socialinio statuso asmenys mažiau pasitiki kitais – jie rečiau mano, kad žemesnį statusą turintys asmenys gali būti patikimi, o jų pateikiama informacija – tikra (Epley, Gilovich, 2010). Todėl tikėtina, kad aukšto socialinio statuso asmuo gali skirtingai analizuoti kito, aukštą arba žemą statusą užimančio asmens pateikiamą inkarą. Galima manyti, jog asmens užimamas socialinis statusas gali būti reikšmingas ir teismo aplinkoje. Pavyzdžiui, advokato statusas gali būti vertinamas kaip žemesnis, nes jis neturi tiek suvoktos galios kaip prokuroras, kuris daro reikšmingą poveikį galutiniam teismo sprendimui (Englich, Mussweiler, 2001). Tačiau tokia prielaida dar nebuvo tikrinta empiriškai.

INKARO EFEKTO TYRIMO PROCEDŪROS: STANDARTINĖ IR BAZINĖ

Inkaro efektui tirti gali būti pasitelktos dvi procedūros – standartinė (angl. *standard*) arba bazinė (angl. *basic*). Standartinė inkaro efekto tyrimo procedūra susideda iš dviejų etapų: lyginamojo vertinimo (kai lyginama su pateiktu inkaru) ir absoliutaus vertinimo (kai reikia pasakyti tikslų galutinį įvertinimą). Tokiu būdu buvo tirti ir visi minėti inkaro efekto pasireiškimai skiriant laisvės atėmimo bausmę (Englich et al., 2005, 2006; Englich, Mussweiler, 2001). Kita vertus, paaiškėjo, kad inkaro efektas pasireiškia ir tada, kai inkaras pateikiamas neprašant atlikti palyginimo, o tiriamasis turi iškart nurodyti absoliutų įvertinimą (Brewer, Chapman, 2002; Wilson et al., 1996). Ši inkaro efekto tyrimo procedūra pavadinta bazine (angl. *basic*), o gautas rezultatas – baziniu inkaro efektu (angl. *basic anchoring effect*) (Brewer, Chapman, 2002).

Kol kas apie bazinę procedūrą tirtą inkaro efektą nėra tiek daug duomenų, kaip apie standartinę procedūrą tirtus inkaro efektus (žr. Critcher, Gilovich, 2008). 2002 m. tebuvo paskelbtos 2 publikacijos bazinio inkaro efekto tema ir abiejose pabrėžiama, kad baziniam inkaro efektui pasireikšti reikia sudaryti daugiau sąlygų, nei taikant standartinę procedūrą (Brewer, Chapman, 2002). Tačiau tiek šiuose dviejuose darbuose, tiek ir pakartotuose panašiuose tyrimuose bazinis inkaro efektas pasireiškė skirtingai – tam įtakos turėjo skaičiai, pateikiami kaip

inkarai. Galimas dalykas, kad todėl bazinis inkaro efektas buvo laikomas trapesniu, nei gautas taikant standartinę tyrimo procedūrą (Brewer, Chapman, 2002).

Jau žinoma ir kai kurių šalutinių (tarpinių) veiksnių įtaka baziniam inkaro efektui pasireikšti (Englich, 2008). Pavyzdžiui, surinktos žinios apie svarstomą klausimą – tikėtina, kad asmenys, turintys tokios informacijos, gali pamėginti atgaminti teisingą atsakymą iš atminties, ir jų sprendimų inkaras nepaveiks (Englich, 2008). Taip pat pastebėta inkaro tipo įtaka bazinio inkaro efekto pasireiškimui. Tarkim, anksčiau buvo manyta, jog asmuo turėtų atkreipti į inkarą pakankamai dėmesio, kad pasireikštų bazinis inkaro efektas (Wilson et al., 1996). Bet vėliau nustatyta, kad atsitiktinių aplinkoje esančių inkarų (angl. *incidental environmental anchors*) efekto pasireiškimui didesnis dėmesys įtakos neturi (Critcher, Gilovich, 2008). Įdomu, kad bazinis inkaro efektas gali pasireikšti net tada, kai inkaras pateikiamas kaip ikislenkstinis dirgiklis (pvz., kai rodomas tik 15 ms) (Mussweiler, Englich, 2005).

Bazinį inkaro efektą sunku paaiškinti taikant tiek selektyvaus prieinamumo teoriją, tiek priderinimo prie inkaro idėją (Critcher, Gilovich, 2008). Kita vertus, detalizavimo teorija galėtų pasiūlyti bent dalinį bazinio inkaro efekto paaiškinimą. Kadangi inkarai gali paveikti primamus sprendimus įvairiais būdais, galima tikėtis, jog bazinį inkaro efektą lemia žemo detalizavimo procesai – inkaras suprantamas kaip užuomina, kuria nesąmoningai pasiremiamą galutiniam atsakymui suformuluoti. Manytina, kad egzistuoja ir santykinai mažai apgalvotos selektyvaus prieinamumo versijos, kai žmonės generuoja nedaug su inkaru susijusių minčių, taip pat prisimena ir apsvarsto mažai hipotezę patvirtinančios informacijos (Blankenship et al., 2008; Wegener et al., 2010). Pavyzdžiui, teisėjo kolegijos nuomonė, kokios trukmės laisvės atėmimo bausmę skirti, gali būti svarstoma prisiminus tik vieną su šiuo inkaru suderinamą bylos aplinkybę. Tačiau tokia supaprastinta selektyvaus prieinamumo mechanizmo versija dar nebuvo patikrinta empiriškai (Wegener et al., 2010).

Kaip minėta, ankstesniuose tyrimuose naudotos subtilios standartinės inkaro efekto tyrimo procedūros, kai tyrimų dalyviai buvo priversti svarstyti pateikto inkaro tinkamumą (Englich et al., 2005, 2006 ir kt.). Tačiau realybėje inkarai (pvz., atsitiktiniai) gali būti visiškai nesvarstomi. Tarkim, tikėtina, kad apie žurnalisto skambutį teisėjas niekam

nepasakotų, apie pateiktą inkarą negalvotų ir nebandytų vertinti, ar jis tinkamas. Atsižvelgiant į tai galima sakyti, kad bazinės inkaro efekto tyrimo procedūros taikymas praplėstų inkaro efekto pritaikomumą realioms sprendimams (Brewer, Chapman, 2002), taip pat ir skiriant laisvės atėmimo bausmę (šioje srityje tokia procedūra dar nebuvo taikyta). Mūsų manymu, tai būtų naujas žingsnis sprendžiant teorines ir empirines sprendimo priėmimo problemas.

Su inkaro efekto tyrimo procedūra susijęs dar vienas ypatumas – jo **patvarumas** (angl. *durability*) (Mussweiler, 2001). Natūraliai kyla klausimas, ar anksčiau (pvz., prieš savaitę) išgirsta kolegos nuomonė (t. y. inkaras) paveiks sprendimą dabartiniu metu. Tyrimų rezultatai rodo, kad galutinį sprendimą inkaras paveikė ir pateiktas prieš savaitę. Be to, inkaro efekto dydis išliko toks pats ir iškart jį pateikus, ir po savaitės (Mussweiler, 2001). Taigi galima manyti, kad inkaro efektas išliktų patvarus ir teismo aplinkoje. Patikrinti šią prielaidą būtų labai svarbu, kadangi realybėje teismo posėdžiai dažnai nukeliami dėl įvairių proceso ypatumų. Remiantis detalizavimo teorija, prokuroro ir advokato pasiūlytų inkarų efektas gali likti patvarus dėl to, kad jie turėtų būti daugiau ar mažiau lyginami ir analizuojami.

EKSPERIMENTINĖ INKARO EFEKTO TYRIMO STRATEGIJA

Kaip liudija anksčiau pateiktų tyrimų pavyzdžiai, taip pat bazinės ir standartinės inkaro efekto tyrimo procedūros, inkaro efektui tirti dažniausiai pasitelkiamas eksperimentas. Galima manyti, kad toks pasirinkimas, visų pirma, susijęs su tuo, jog eksperimentas įgalina atskirti tiriamus kintamuosius nuo kitų įtakų, leidžia atrasti ir parodyti skirtingas inkaro efektų pasireiškimo sąlygas, keisti inkarų pateikimo būdus ir t. t. Kita vertus, eksperimento metu negalima iškart iširti visų norimų įtakų ir veiksmų (Merrall, Dhani, Bird, 2010), todėl tyrėjai neišvengiamai susiduria su vienokiais ar kitokiais apribojimais. Be to, nors laboratorijoje gauti rezultatai ir daro įspūdį, kyla klausimas, kokia tokių duomenų generalizacijos galimybė realybėje, kur sprendimus priima apmokyti sprendimų priėmėjai ir kur sprendimai sukelia labai reikšmingus, o kartais ir nepakeičiamus padarinius (Englich, 2006). Bausmės skyrimas

baudžiamajame procese ir yra vienas tokių atvejų. Eksperimento metu, kai tiriamieji vertina Afrikos valstybių skaičių JT ar bando atsakyti, koks Brandenburgo vartų aukštis, tikėtina, jog šie sprendimai jiems nelabai rūpi ir nesukelia jokių padarinių (Englich et al., 2006). Taigi nors inkaro efektas, kaip teigiama moksliniuose straipsniuose, pasireiškia teismo salėje, iš esmės tėra galimybė – net patys įdomiausi tyrimai (pvz., kauliukų ridenimas prokuroro siūlomos bausmės dydžiui nustatyti, žr. Englich et al., 2005) „atlikti popieriuje“ – tiriamųjų buvo prašoma įsivaizduoti, kad jie priima realius sprendimus.

Tiesa, galima pateikti bent vieną neeksperimentinio inkaro efekto tyrimo pavyzdį – F. Fariña, R. Arce ir M. Novo (2003) archyvinę studiją. Ja bandyta užpildyti spragą, aptariamą šiame skyrelyje – nors mokslinėje literatūroje daug kalbama apie vertintojų imlumą inkaro efektui, tačiau atlikta per mažai tyrimų, parodančių realų inkaro efekto poveikį teisėjų sprendimams. Kaip nurodo minėti autoriai, 63,3 proc. jų tirtų vertinimų buvo paveikti inkaro ir priderinimo euristicos (Fariña et al., 2003). Tačiau šiame darbe teisėjų sprendimai buvo priskirti prie paveiktų inkaro, jeigu sutapo su prokuroro bausmės siūlymu arba su žemesniojo teismo teisėjų sprendimu (Fariña et al., 2003). Tai ne visai dera su esmine inkaro efekto ypatybe – priartinti sprendimą prie pateikto inkaro. Be to, analizuojant bylų medžiagą nebuvo galimybės atsižvelgti į galimą kitų inkarų (pvz., atsitiktinių) poveikį priimamam sprendimui. Kitaip tariant, remiantis gautais rezultatais, vienareikšmiškai teigti, kad inkaro efektas realiai veikia teisėjų priimamus sprendimus, negalima.

Galiausiai, reikia paminėti, kad, mūsų žiniomis, nė karto nebuvo palygintas inkaro efekto pasireiškimo dydis su kitomis įtakomis, dažnai minimomis tiriant teismo sprendimus. Pavyzdžiui, užsienio šalyse, ypač JAV, nuolat eskaluojama nusikaltimų įvykdžiusio asmens lyties arba amžiaus (Wu, Spohn, 2009) ir sveikatos būklės (Mueller-Johnson, Dhimi, 2010; Wu, Spohn, 2009) tema. Atliekant inkaro efekto tyrimus taip pat būtina atsižvelgti į teisinius bausmės skyrimo reglamentus, varžančius teisėjų sprendimo priėmimą (Vidmar, 2011): kai kada teisėjams paliekama diskrecija pagal savo supratimą koreguoti sprendimą, kai kuriais atvejais – ne. Tai irgi tam tikras „akmuo į eksperimento daržą“ – kaip minėta, visų įmanomų veiksnių aprėpti vieno eksperimento metu beveik neįmanoma (Merall, Dhimi, Bird, 2010).

AR INKARO EFEKTO PASIREIŠKIMAS YRA NEIŠVENGIAMAS?

Inkaro efektas paveikia tiek individualius, tiek grupinius sprendimus (Pupinytė, Martišius, 2009), taip pat pasireiškia įvairiose srityse (Furnham, Boo, 2011). Kita vertus, atrodo ganėtinai neįtikinama, kad žmonės, priimdami sprendimus, gali juos tendencingai priderinti prie atsitiktinių užuominų arba skaičių. Natūraliai kyla klausimas, ar žmogus nesupranta, jog išgirdęs kokią nors nuomonę apie sprendžiamą užduotį ar problemą, ima galvoti taip, kad jo sprendimas priartėja prie tos nuomonės. Išties, kaip minėjome, inkaro efekto pasireiškimas – nei kieno nors rekomenduojama, nei sąmoningai paties žmogaus pasirinkta sprendimo priėmimo strategija (Englich, 2006). Galima manyti, jog dauguma žmonių nežino, kad jų sprendimus veikia inkaras (nors visiškai atmesti galimybės, kad bent kai kurie žmonės gali suprasti šią įtaką, negalima) (Wilson et al., 1996). Pespėjimas apie nepageidautiną inkaro poveikį veikia tik patiems susikūrus apytikres reikšmes (Epley, Gilovich, 2005). Be to, susikūrus apytikrę reikšmę, sprendimą priimančias asmuo lengviau (nei išorės pateikiamų inkarų atvejais) apsisprendžia, kuria kryptimi derinti galutinį atsakymą; o tai leidžia sumažinti inkaro efekto pasireiškimo dydį taikant piniginius paskatinimus (Simmons, LeBoeuf, Nelson, 2010). Vis dėlto, kai kurie autoriai pažymi, kad labai sunku išvengti inkaro efekto pasireiškimo (Mussweiler, Strack, Pfeifer, 2000) – geriausiu atveju galima sumažinti jo dydį, t. y. sukurti tokias sąlygas, kad inkaras kuo mažiau „pakoreguotų“ priimamą sprendimą. Tai dar kartą patvirtina, kad laisvės atėmimo bausmės skyrimo sprendimas karais gali būti šališkas dėl inkaro efekto pasireiškimo, ir tai nulemia žmonių kognityvinio funkcionavimo ypatumai.

Taigi galima manyti, jog teisėjo išankstinė nuomonė, kokios trukmės laisvės atėmimo bausmė turi būti paskirta kaltinamajam, nuosprendį paveiktų mažiau, jei jis būtų perspėtas apie priderinimo efektą. Kita vertus, tikėtina, kad toks pats perspėjimas nesumažintų prokuroro bausmės siūlymo ar žurnalisto skambučio įtakos galutiniam sprendimui. Įvairūs skatinimai kuo tiksliau įvertinti, kokios trukmės laisvės atėmimo bausmė turėtų būti paskirta kaltinamajam, galėtų sumažinti inkaro efekto dydį, jeigu teisėjas jau būtų numatęs, kad laisvės atėmimo bausmės trukmę reikia mažinti ar didinti, palyginti su pasiūlytais inkarais (prokuroro bausmės siūlymu arba žurnalisto paminėta galima bausmės trukme).

Kadangi žinoma, kad bent kai kurių inkarų efektus lemia su jais suderinamų minčių generavimas, tikėtina, jog inkaro efekto dydis sumažėtų sprendimą priimančiuosius paskatinus svarstyti argumentus, prieštaraujančius pateiktam inkarui (Mussweiler, 2002). Teismo salėje advokatas ir prokuroras savo baigiamosiose kalbose pabrėžia skirtingus nagrinėjamos bylos aspektus, todėl, mūsų manymu, tai turėtų skatinti teisėją svarstyti tiek su inkarais suderinamą, tiek ir jiems prieštaraujančią informaciją. Vadinas, galima manyti, kad prokuroro ir advokato baigiamųjų kalbų svarstymas galėtų sumažinti inkaro efektą, tačiau tai dar reikia patikrinti empiriškai.

Bandyta atskleisti ir kitų veiksnių įtaką inkaro efekto pasireiškimui. Pavyzdžiui, nustatyta, kad atvirus patyrimui asmenis (lakios vaizduotės, dėmesingus vidiniams išgyvenimams, trokštančius žinių, jautrius menui, grožiui ir pan.), palyginti su mažiau atvirais, labiau paveikia aplinkos pasiūlytas inkaras (McElroy, Dowd, 2007). Taip pat rastas ryšys tarp pažintinių (mąstymo) gebėjimų ir inkaro efekto pasireiškimo dydžio: kuo aukštesni pažintiniai gebėjimai, tuo mažesnis inkaro efekto dydis; bet net ir didelių pažintinių gebėjimų asmenų sprendimuose inkaro efekto pasireiškimas yra reikšmingas (žr. Furnham, Boo, 2011).

Nors išskirta ir tirta nemažai veiksnių, turinčių įtakos inkaro efektui pasireikšti, stokojama skirtingų inkaro efekto veiksnių (kaip ir atskirų inkarų tipų) sąveikos tyrimų. Aišku, kad sprendimai realybėje retai priimami taip, kaip eksperimento sąlygomis (pvz., gyvenime sprendimus tenka priimti būnant prastos nuotaikos, patiriant stresą, veikiant įvairiems trukdžiams, stokojant laiko ir pan.). Be to, kol kas viena iš atliekamų tyrimų silpnųjų vietų yra ta, kad jiems trūksta sisteminio požiūrio. Remiantis gautais rezultatais sunku pasakyti, kurie veiksniai – socialinis statusas, pažintiniai gebėjimai, patirtis ar nuotaika – daro didesnę poveikį inkaro efekto pasireiškimui ar kaip jie sąveikauja priimant sprendimus kokioje nors realioje veiklos srityje. Galima manyti, kad skiriant laisvės atėmimo bausmę, minėtų veiksnių įtaka taip pat turėtų būti reikšminga, nors atitinkamų tyrimų mums nepavyko aptikti.

Apibendrinant reikėtų pasakyti, kad teisėjų sprendimus gali paveikti ne tik skirtingi inkarai (pvz., pačių susigalvoti, atsitiktiniai ar pasiūlyti aplinkos), tačiau inkaro efektas gali reikštis skirtingai, priklausomai nuo to, kiek žinių ar patirties jie turi, kokią nuotaiką išgyvena, koks inkarų pateikiančių asmenų socialinis statusas ir pan. Inkaro efektas nėra, viskas

arba nieko“ reiškiny, todėl norint suprasti, kokiose situacijose jis dažniausiai ir/ar stipriausiai pasireiškia, būtina taikyti sisteminį požiūrį. Tyrimai iš įvairių sprendimo priėmimo sričių rodo, kad žmonės dažnai priima sprendimus, nutolusius nuo racionalių, pagrįstus išskirtinai logika, bet tai nereiškia, kad jie neprognozuojami (Etzioni, 2011; Kahneman, 2003). Tiek praktiniu, tiek teoriniu požiūriu vertinga žinoti, kokie sprendimai gali būti paveikti įvairių įtakų, kaip tai vyksta ir kaip tai galima kontroliuoti (Etzioni, 2011). Kol kas tegalima akcentuoti, kad teisėjai, skirdami laisvės atėmimo bausmę, gali būti veikiami įvairių inkarų, ir šis poveikis gali sukelti skirtingus padarinius.

IŠVADOS

Pirma, dar negalima vienareikšmiškai teigti, kad laisvės atėmimo bausmė gali būti skiriama šališkai dėl žmonių kognityvinių ypatumų. Norint gauti aiškų atsakymą, ar inkaro efekto pasireiškimas gali lemti šališką laisvės atėmimo bausmės skyrimą, nepakanka tirti vieno kurio nors tipo inkaro poveikio sprendimui atskirai nuo kitų inkarų – inkarų sąveika gali lemti kurio nors iš jų sumažėjusią ar padidėjusią įtaką. Todėl būtina ištirti kelių inkarų tipų sąveiką to paties sprendimo priėmimo metu.

Antra, svarbu suprasti, kad inkaras nėra nuo sprendimo priėmimo situacijos atskirtas atskaitos taškas, todėl būtina paistyti kartu su juo pateikiamos informacijos (pvz., advokato baigiamosios kalbos). Taigi verta ištirti, kokį poveikį inkaro efektui skiriant bausmę daro prokuroro bei advokato baigiamosios kalbos bei jų sąveika.

Trečia, negalima manyti, kad kiekvienas pateiktas inkaras svarstomas kaip potencialus galutinis sprendimas, kaip teigia kai kurie autoriai, remdamiesi selektyvaus prieinamumo teorija. Pasak detalizavimo teorijos, inkaro efekto pasireiškimas yra priklausomas nuo inkaro detalizavimo. Todėl būtina ištirti, kaip inkaro detalizavimas veikia inkaro efekto pasireiškimą teismo proceso metu.

Ketvirta, nederėtų tikėtis, kad teisėjai svarsto atsitiktinių inkarų tinkamumą, todėl atsitiktinio inkaro efektui teismo situacijoje tirti labiau tinka bazinė inkaro efekto tyrimo procedūra negu standartinė. Tačiau, norint įsitikinti, katra procedūra tinkamesnė, tolesniuose tyrimuose vertėtų panaudoti abi inkaro efekto procedūras ir palyginti jas vertinant gautus inkaro efektus.

Penkta, būtina tikrinti, kurie iš kitose sprendimo priėmimo srityse aptiktų tarpinių kintamųjų, veikiančių inkaro efektą, yra svarbūs inkaro efekto pasireiškimui skiriant laisvės atėmimo bausmę. Tikėtina, kad asmens socialinio statuso įtraukimas į eksperimentus leistų išsamiau paaiškinti aplinkos pasiūlytų bei atsitiktinių inkarų sąveikos poveikį teisėjo sprendimui. Todėl reikėtų išsiaiškinti, kaip inkarų pateikiančio asmens socialinis statusas veikia inkaro efekto pasireiškimą.

Šešta, būtina ne tik susisteminti jau turimas žinias apie inkaro efektą ir jomis remiantis parengti tolesnių tyrimų schemas, bet ir atliekant šiuos tyrimus atsižvelgti į laisvės atėmimo bausmės skyrimo specifiką.

Literatūra

- Blankenship, K. L., Wegener, D. T., Petty, R. E., Detweiler-Bedell, B., Macy, C. L. (2008). Elaboration and consequences of anchored estimates: An attitudinal perspective on numerical anchoring. *Journal of Experimental Social Psychology, 44*, 1465–1476.
- Bodenhausen, G. V., Gabriel S., Lineberger, M. (2000). Sadness and Susceptibility to Judgmental Bias: The Case of Anchoring. *Psychological Science, 11* (4), 320–323.
- Brewer, N. T., Chapman, G. B. (2002). The Fragile Anchoring Effect. *Journal of Behavioral Decision Making, 15*, 65–77.
- Critcher, C. R., Gilovich, T. (2008). Incidental Environmental Anchors. *Journal of Behavioral Decision Making, 21* (3), 241–251.
- Englich, B. (2006). Blind or Biased? Justitia's Susceptibility to Anchoring Effects in the Courtroom Based on Given Numerical Representations. *Law, Policy, 28* (4), 497–514.
- Englich, B. (2008). When Knowledge Matters – Differential Effects of Available Knowledge in Standard and Basic Anchoring Tasks. *European Journal of Social Psychology, 38*, 896–904.
- Englich, B., Mussweiler T. (2001). Sentencing Under Uncertainty: Anchoring Effects in the Courtroom. *Journal of Applied Social Psychology, 31* (7), 1535–1551.
- Englich, B., Mussweiler, T., Strack, F. (2005). The Last Word in Court: A Hidden Disadvantage for the Defense. *Law and Human Behavior, 29* (6), 705–722.
- Englich, B., Mussweiler, T., Strack, F. (2006). Playing dice With Criminal Sentences: The Influence of Irrelevant Anchors on Expert's Judicial Decision making. *Personality and Social Psychology Bulletin, 32* (2), 188–200.
- Englich, B., Soder, K. (2009). Moody experts – How mood and expertise influence judgmental anchoring. *Judgment and Decision Making, 4* (1), 41–50.

- Epley, N., Gilovich, T. (2001). Putting Adjustment back in the Anchoring and Adjustment Heuristic: Differential Processing of Self-Generated and Experimenter-Provided Anchors. *American Psychological Society, 12* (5), 391–396.
- Epley, N., Gilovich, T. (2005). When Effortful Thinking Influences Judgmental Anchoring: Differential Effects of Forewarning and Incentives on Self-generated and Externally Provided Anchors. *Journal of Behavioral Decision Making, 18* (3), 199–212.
- Epley, N., Gilovich, T. (2006). The Anchoring-and-Adjustment Heuristic: Why the Adjustments Are Insufficient. *Psychological Science, 17* (4), 311–318.
- Epley, N., Gilovich, T. (2010). Anchoring Unbound. *Journal of Consumer Psychology, 20*, 20–24.
- Etzioni, A. (2011). Behavioral Economics: Toward a New Paradigm. *American Behavioral Scientist, 55* (8), 1099–1119.
- Fariña, F., Arce, R., Novo, M. (2003). Anchoring in judicial decision making. *Psychology in Spain, 7* (1), 56–65.
- Frederick, S., Kahneman, D., Mochon, D. (2010). Elaborating a Simpler Theory of Anchoring. *Journal of Consumer Psychology, 20* (1), 17–19.
- Furnham, A., Boo, H. C. (2011). A Literature Review of the Anchoring Effect. *The Journal of Socio-Economics, 40*, 35–42.
- Kahneman, D. (2003). A Perspective on Judgment and Choice: Mapping Bounded Rationality. *American Psychologist, 58* (9), 697–720.
- Klayman, J., Ha, Y.-W. (1987). Confirmation, Disconfirmation, and Information in Hypothesis Testing. *Psychological Review, 94* (2), 211–228.
- Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas. *Valstybės žinios*. 2000, Nr. 89–2741.
- McElroy, T., Dowd, K. (2007). Susceptibility to anchoring effects: How openness-to-experience influences responses to anchoring cues. *Judgment and Decision Making, 2* (1), 48–53.
- Merrall, E. L. C., Dhami, M. K., Bird, S. (2010). Exploring Methods to Investigate Sentencing Decisions. *Evaluation Review, 34* (3), 185–219.
- Mueller-Johnson, K. U., Dhami, M. K. (2010). Effects of Offender's Age and Health on Sentencing Decisions. *The Journal of Social Psychology, 150* (1), 77–97.
- Mussweiler, T. (2001). The Durability of Anchoring Effects. *European Journal of Social Psychology, 31*, 431–442.
- Mussweiler, T. (2002). The Malleability of Anchoring Effects. *Experimental Psychology, 49* (1), 67–72.
- Mussweiler, T., Englich, B. (2005). Subliminal Anchoring: Judgmental Consequences and Underlying Mechanisms. *Organizational Behavior and Human Decision Processes, 98*, 133–143.
- Mussweiler, T., Strack, F. (1999). Hypothesis-Consistent Testing and Semantic Priming in the Anchoring Paradigm: A Selective Accessibility Model. *Journal of Experimental Social Psychology, 35*, 136–164.

- Mussweiler, T., Strack, F., Pfeiffer, T. (2000). Overcoming the Inevitable Anchoring Effect: Considering the Opposite Compensates for Selective Accessibility. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 26 (9), 1142–1150.
- Pupinytė, G., Martišius, V. (2009). Inkaro poveikis individualiems ir grupiniams vertinimams. *Tarptautinis psichologijos žurnalas: biopsichosocialinis požiūris*, 3, 57–70.
- Russo J. E. (2010). Understanding the Effect of a Numerical Anchor. *Journal of Consumer Psychology*, 20 (1), 25–27.
- Simmons, J. P., LeBoeuf, R. A., Nelson, L. D. (2010). The Effect of Accuracy Motivation on Anchoring and Adjustment: Do People Adjust From Provided Anchors? *Journal of Personality and Social Psychology*, 99 (6), 917–932.
- Strack, F., Mussweiler, T. (1997). Explaining the Enigmatic Anchoring Effect: Mechanisms of Selective Accessibility. *Journal of Personality and Social Psychology*, 73 (3), 437–446.
- Tversky, A. (1974). Assessing uncertainty. *Journal of the Royal Statistical Society. Series B (Methodological)*, 36, 148–159.
- Tversky, A., Kahneman, D. (1974). Judgment under Uncertainty: Heuristics and Biases. *Science*, 185 (4157), 1124–1131.
- Vidmar, N. (2011). The Psychology of Trial Judging. *Current Directions in Psychological Science*, 20 (1), 58–62.
- Wansink, B., Kent, R. J., Hoch, S. J. (1998). An anchoring and adjustment model of purchase quantity decisions. *Journal of Marketing Research*, 35, 71–81.
- Wegener, D. T., Petty, R. E., Blankenship, K. L., Detweiler-Bedell, B. (2010). Elaboration and numerical anchoring: Implications of attitude theories for consumer judgment and decision making. *Journal of Consumer Psychology*, 20 (1), 5–16.
- Wilson, T. D., Houston, C. E., Etling, K. M., Brekke, N. (1996). A New Look at Anchoring Effects: Basic Anchoring and Its Antecedents. *Journal of Experimental Psychology: General*, 125 (4), 387–402.
- Wu, J., Spohn, C. (2009). Does an Offender's Age Have an Effect on Sentence Length?: A Meta-Analytic Review. *Criminal Justice Policy Review*, 20 (4), 379–413.

THE MANIFESTATION OF ANCHORING EFFECT ON IMPRISONMENT SENTENCE

Dovilė Petkevičiūtė-Barysienė, Gintautas Valickas
Vilnius University, Lithuania

Viktoras Justickis
Mykolas Romeris University, Lithuania

Abstract. Background. It appears from the anchoring effect studies that the imprisonment sentence can be appointed arbitrarily because of the cognitive characteristics, not because of corruption or nuisance. However, compared

with nearly 4 decades of research on the anchoring effect, its impact on the imprisonment sentence received relatively little attention. Since the severity of a imprisonment sentence is important both to the individual and society, we discuss the applicability of the amounted knowledge on the anchoring effect to the real sentencing decisions. **Purpose** – to present the results of the studies of the anchoring effect relevant to the imprisonment sentence, to reveal their strengths and weaknesses, and suggest new research directions. The **method** of this paper – literature review and analysis. **Results.** Research shows the potential influence of several types of anchors (accidental, environmentally suggested), mood and experience of the judge. Nevertheless, research has limitations: different types of anchors acting in one judgment have been investigated separately, only standard anchoring procedure has been used, anchor consistent information (e. g. attorney's closing speech) has been ignored as well as the amount of thought given to anchor, and influence of a person providing the anchor. **Conclusions.** We suggest future research perspectives: taking into account the specifics of the sentencing situation, investigate the interaction of different types of anchors, explore the influence of both defence and prosecution attorneys' closing speeches and their interaction, compare accidental anchor's effects using standard and basic procedures, examine the elaboration of the anchor and social status of the person providing it.

Keywords: Anchoring Effect, Decision Making, Imprisonment Sentence Appointment.

Gauta: 2012 06 26

Priimta: 2012 09 07